

פרשת וירא: 'עולם חסד יבנה'

א. הקדמה

"וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַיִּגְמַל וַיַּעַשׂ אֲבָרָהָם מִשְׁתָּה גְדוֹל בַּיּוֹם הַגָּמַל אֶת יִצְחָק"¹ - עיתוי זמן המשתה היה בעת 'וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַיִּגְמַל', כשהכוונה היא לסעודת המילה ביום השמיני, כדברי **התוספות** (שבת קל ע"א ד"ה שש): "ביום ה"ג מל את יצחק, דהיינו ביום השמיני דמילה כמניין ה"ג"².
אולם, הדבר תמוה - כיצד שייך לומר על זמן זה 'וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַיִּגְמַל', הרי הוא רק בן ח' ימים?
פרשייה נוספת המצויה בפרשה היא פרשיית הפיכת סדום ועמורה, כאשר לדברי **הרמב"ן** (בראשית יט, ה) סיבת עונשם היא אי-קיום מצוות צדקה וחסד³:
ועל דעת רבותינו היו בהם כל מידות רעות, אבל נגמר דינם על אותו העוון מפני שלא החזיקו יד עני ואביון, כי היו תדירים באותו עוון יותר מכולם.
והדברים צריכים ביאור - בדברי **הבבלי סנהדרין** (נו ע"ב) מבואר שבני נח מצווים על הדינים, ונחלקו הראשונים האם חיוב קיום מצוות צדקה בכלל דינים, ומחוייבים בני נח במצוות צדקה⁴, או שאין בני נח מחוייבים בקיום מצוות צדקה⁵.
מעתה, יש להקשות לשיטה הסוברת שאין בני נח מצווים על מצוות צדקה, מדוע אי"כ נענשו אנשי סדום ועמורה בביטולה?⁶

ב. 'עולם חסד יבנה'

ראשית, נבאר את עניינה של הפיכת סדום.
בדברי התורה מתוארת הפיכת סדום ועמורה:
גִּפְרִית וּמֶלַח שָׂרָפָה כָּל אֲרָצָה לֹא תִזְרַע וְלֹא תִצְמַח וְלֹא יַעֲלֶה בָּהּ כָּל עֵשֶׂב קִמְחֶפֶכֶת סֹדֶם וְעַמֹּרָה אֲדָמָה וְצִבּוֹיִם אֲשֶׁר הִפָּךְ ה' בְּאַפּוֹ וּבְחֶמְתּוֹ.⁷
מדברים אלו עולה שבהפיכת סדום ועמורה נעשה שינוי מהותי בבריאה, עד אשר הדומם והצומח נשתנו ממה שהיה ונהפכו ל'גִּפְרִית וּמֶלַח'.
והדבר צריך ביאור, מכיוון שהדומם והצומח לא חטאו מדוע נענשו אף הם?

¹ **בראשית** (כא, ח).

² אולם, ראה: **רש"י** (בראשית כא, ח) שכתב: "ויגמל - לסוף עשרים וארבע חודשי".

³ כ"כ **רבינו בחיי** (בראשית יח, כ).

⁴ כן סובר **הר"ן** (סנהדרין נו ע"ב).

⁵ כן סובר **הרמב"ם** (הל' מלכים פ"י ה"י); **רש"י** (סנהדרין נו ע"ב ד"ה דיני קנסות); **מהרש"א** (שם).

⁶ יישובים שונים נאמרו לשאלה זו, ראה: **רבינו בחיי** (בראשית יח, כ) הסובר שלמרות שאין מצווים על מצוות צדקה, מ"מ היא מצווה שכלית שהיה להם לקיים; **עקידת יצחק** (פרשת וירא שער כ, דף קמד ע"ב-קמה ע"א במהדורת ירושלים תשכ"א) הסובר שאמנם אינם מחוייבים במצוות צדקה, אבל מחמת שעשו זאת לחוק ושיטה נענשים עליה, כי לדעתו בן נח נתבע על השחתת המידות. אולם, להסברים אלו עדיין קשה - היכן מצאנו שבן נח נענש על השחתת מידות או אי-קיום מצוות שכליות שאינו מצווה עליהן.

⁷ **דברים** (כט, כב).

הביאור הוא בהבנת עניינו של החסד בעולם:

בריאית העולם הייתה במידת הרחמים והחסד, "עולם חסד יבנה"⁸, כדברי רש"י (בראשית א, א): בתחילה עלה במחשבה לבראתו במידת הדין, ראה שאין העולם מתקיים, הקדים מידת רחמים ושיתפה למידת הדין.

אשר לכן, גם המשך קיומו של העולם תלוי בחסד המתאפיין בייחוד במצוות הצדקה, "בצדקה תפונני"⁹, וכדברי **הבבלי בבא בתרא** (י ע"א):

שאל טורנוסרופוס הרשע את רבי עקיבא: אם אלוהיכם אוהב עניים הוא, מפני מה אינו מפרנסם? אמר לו, כדי שניצול אנו בהן מדינה של גיהנום.

מאפשרת היא הצדקה את המשך קיומו של העולם ואי-הבאתו לידי מצב הפוך של גיהנום. לאור זאת עולה, שהפיכת סדום ועמורה לא הייתה בגדר עונש על מעשיהם של בני האדם באותה העת, שהרי מדוע א"כ נענשו האדמה והצומח על מעשי האדם, אלא הפיכת הבריאה בכללה מורה על כך שאיבדה היא את זכות קיומה מחמת ההשחתה של אנשי סדום ועמורה.

בכך יובנו דברי הרמב"ן הנ"ל הטוען ש"נגמר דינם על אותו העוון מפני שלא החזיקו יד עני ואביון". כלומר, גם לשיטה הסוברת שאין בני נח מצווים על קיום מצוות צדקה, מ"מ הפיכת סדום ועמורה לא הייתה בתור עונש על מעשיהם שלא נתנו צדקה, אלא ההפיכה הורתה על שלילת קיום העולם, בכך שלא עשו חסד שללו את קיומה של הבריאה.

לאור זאת מובן גם מדוע כיליון הערים הללו הובע באמצעות הפיכתן - מורה היא ההפיכה על המצב הקיצוני, במעבר שבין קיום הבריאה לבין הבאתה למצב של כילוי גמור בשלילת זכות הקיום, כדברי **הרב שמואל בורנשטיין** (שם משמואל, וירא עמ' קעב) בשם אביו:

היה עונש סדום בהפיכה, כי עולם חסד יבנה... והם לא די שלא עשו חסד, אלא הרעו עוד לענוש את העושה חסד להיפוך לגמרי מסדר הבריאה. על כן נמדד להם במידתם ונענשו בהפיכה.

נמצאנו למדים, שמושגת היא העולם על השילוב בין מידת הדין למידת הרחמים כפי שבראו יוצרו, ומעתה שומה על האדם להמשיך ולקיים את העולם באמצעות הגברת מידת הרחמים והחסד, כשבהעדרה נשללת מהעולם זכות קיומו ושב להיות נידון במידת הדין המביאה לידי אפשרות של הפיכת העולם ושלילת קיומו.

ג. דין ורחמים

עתה נבוא לבאר את עניינה של הסעודה שערך אברהם 'ביום הגמל את יצחק': על דברי הפסוק "וַיַּגְדֵּל הַיֶּלֶד וַיִּגְמַל" דרש **הבבלי פסחים** (ק"ט ע"ב):

מאי דכתיב וַיַּגְדֵּל הַיֶּלֶד וַיִּגְמַל - עתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים ביום שיגמל חסדו לזרעו של יצחק.

לאחר שאוכלין ושותין נותנין לו לאברהם אבינו כוס של ברכה לברך, ואומר להן: איני מברך, שיצא ממני ישמעאל. אומר לו ליצחק: טול וברך. אומר להן: איני מברך, שיצא ממני עשו. אומר לו ליעקב: טול וברך. אומר להם: איני מברך, שנשאתי שתי אחיות

⁸ תהלים (פט, ג).

⁹ ישעיהו (נד, יד).

בחייהן, שעתידיה תורה לאוסרן עלי. אומר לו למשה: טול וברך. אומר להם: איני מברך, שלא זכיתי ליכנס לארץ ישראל לא בחיי ולא במותי.
אומר לו ליהושע, טול וברך. אומר להן: איני מברך, שלא זכיתי לבן...
אומר לו לדוד: טול וברך. אומר להן: אני אברך, ולי נאה לברך, שנאמר כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא.

דברי הבבלי צריכים ביאור - ראשית, מה עניינה של סעודה זו לעתיד לבוא שיחודה 'ביום שיגמל חסדו לזרעו של יצחק'? שנית, במה התייחד דוד מהאבות, משה ויהושע שרק לו נאה היה לברך? ראשיתו של ביאור הוא בהבנת עניינו של יצחק:

מידת אברהם היא מידת החסד והרחמים המשפיעה לכל, לעומת מידת יצחק שהיא מידת הדין. אולם, אין בדברים אלו להורות שאין בו ביצחק משהו ממידת אביו אברהם, שהרי נאמר: "וְיִצְחָק יִתְּנֶה לְיִצְחָק בֶּן אֲבִרְהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק",¹⁰ להורות שאף אמנם שמידת יצחק בבסיסה היא מידת הדין, מ"מ יש בה מן הרחמים, 'יִצְחָק בֶּן אֲבִרְהָם'.¹¹
ואכן, שילוב זה בין מידת הדין למידת הרחמים אינו בא לידי ביטוי ביצחק בעוה"ז אלא רק לעתיד לבוא, כדברי **הבבלי שבת** (פט ע"ב) המתאר שלעתיד לבוא יבוא הקב"ה לאברהם ויעקב ויאמר להם: 'בניך חטאו לי', והם יענו לו: 'ימחו על קדושת שמך'.¹²

ואז פונה הקב"ה ליצחק בטענה זו: 'בניך חטאו לי'. ומשיב לו יצחק: "בני ולא בניך!! בשעה שהקדימו לפניך נעשה לנשמע, קראת להם בני בכורי, עכשיו בני ולא בניך!!", וממשיך יצחק לסגור ולהציל את ישראל מכליה, עד שאומרים לו ישראל ליצחק: 'אתה אבינו'.

והדבר פלא, דווקא יצחק שמידתו מידת הדין הוא זה שיציל את ישראל מעוונותיהם?¹³
אלא הביאור כאמור, אמנם מידת יצחק היא מידת הדין שראוי לה לומר 'ימחו על קדושת שמך' בעקבות החטאים של ישראל, אך לעתיד לבוא יתגלה שיש בה במידת הדין של יצחק שילוב של מידת הרחמים של אברהם, כבחינת 'יִצְחָק בֶּן אֲבִרְהָם', שילוב המהווה את המשך קיומו של עם ישראל בבריא, כפי שנברא העולם משולב במידות הדין והרחמים.

יסוד זה של שילוב הדין והרחמים לקיומם של ישראל מובע בסעודה המתקיימת לעתיד לבוא, 'עתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים ביום שיגמל חסדו לזרעו של יצחק', כאשר השאלה המתבקשת היא מה עניינה של סעודה זו, ומדוע התייחד יצחק בה, 'לזרעו של יצחק'?

עניינה של סעודה, בכלל, היא ביכולת החיבור בין ניגודים, הרוחני והגשמי, חיבור הנרמז ביסודה של האכילה שמרכזה באכילת לחם שנגזר מלשון 'הלחמה' – חיבור.¹⁴ חיבור בין המאכלים המורכבים מיסודות החומר לכוונת האדם המתקדש באכילתו ומעלה את יסודות החומר לייעודם.¹⁵

¹⁰ **בראשית** (כה, יט).

¹¹ ראה את ביאורו של **הרב ישראל בעל שם טוב** (הובאו דבריו מבשר צדק, פרשת בהר ד"ה כמו ששמעתי), מבאר את הפסוק בלשון שאלה - כיצד יתכן הדבר ש'יִצְחָק בֶּן אֲבִרְהָם', הרי אברהם מסמל ומבטא את מידת החסד ואילו יצחק את מידת הדין, אי"כ כיצד שורשה של מידת הדין, יצחק, נעוץ במידת החסד והרחמים של אברהם. על כך עונה הפסוק בסופו: 'אֲבִרְהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק' - יש בה במידת הדין המתבטאת ביצחק את שורשיה של מידת החסד של אברהם.

¹² ראה: **אוהב ישראל** (תולדות, ד"ה אלה תולדות): "אבל באמת, תולדותיו של יצחק ושורשו הם חסדים גדולים, אך שאורות החסדים הללו המה גנוזים ומכוסים ונעלמים במידה זו השמאלית. וההתגלות ממידה זו הוא רק דינין וגבורות. וזה שאמר הכתוב מה רב טובך אשר צפנת ליראיך, רצונו לומר, במידת יראה שהיא בחינת צפון לצד שמאל במידה זו עצמה צפון וגנוז וטמון רב טוב וחסד".

¹³ ראה: **בן יהוידע** (פסחים קיט ע"ב); **של"ה** (פרשת וירא, ד"ה דרך שלישי).

¹⁴ ראה: **נצי"ב** (העמק דבר ויקרא כא, ו; במדבר כח, ב; עמק הנצי"ב על הספרי, פרשת עקב פסקה יב עמ' עז).

¹⁵ ראה מה שיתבאר בפרשת שלח (אות ה - חלה: חיבור פעולות האדם לקודש) ובפרשת עקב (אות ג - הברכה שבברכות).

סעודת ברית מילה, בפרט, מהווה את השילוב בין מידת הדין למידת הרחמים,¹⁶ שאמנם מצוות ברית המילה ניתנה לאברהם, אך הראשון שמימש אותה בזמנה, ביום השמיני ללידתו, היה יצחק - דבר המורה על השילוב של מידת החסד והרחמים של אברהם עם מידת הדין של יצחק, שהזדככה מידת הדין של יצחק בעקבות ברית המילה שיסודה בחסד,¹⁷ כמידת אברהם. לזאת, 'וַיַּעַשׂ אֲבִרְהָם מִשְׁתָּה גְדוֹל בְּיוֹם הַגָּמַל אֶת יִצְחָק' - ביום השמיני ללידתו נימול יצחק ובכך הומתקה מידת הדין שלו במידת החסד של אברהם אביו באמצעות מצוות מילה שניתנה לו. שילוב זה של המתקת מידת הדין במידת החסד והרחמים היווה את גדלותו של יצחק, 'וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַיִּנְגַּמַּל', למרות שהוא היה רק בן ח' ימים, מ"מ שילוב הדין והחסד היווה את השלימות שבו. כאמור, שלימותו זו בשילוב ב' המידות הללו, יבוא לידי ביטוי לעתיד בו יציל יצחק את ישראל ממידת הדין מחמת שמהולה בו מידת הרחמים של אברהם בעקבות ברית המילה. אשר לכן, עשה אברהם ביום זה 'מִשְׁתָּה גְדוֹל' - סעודת ברית מילה המשלבת בקרבה את הניגודים ומביאה לידי שלימות, כנגד אותה סעודת הודיה שיעשה הקב"ה לעתיד - 'עתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים ביום שיגמל חסדו לזרעו של יצחק', סעודה שמשמעותה הודאה על הצלתם של ישראל מכליה בזכות יצחק שהצילם בעקבות שילוב מידת הרחמים במידתו, מידת הדין.¹⁸ נמצאנו למדים מן האמור, שהשילוב שהוטבע בראשית הבריאה בין הדין לרחמים שבאמצעות מתקיים העולם, ממשיך להופיע גם במידת הדין של יצחק שמומתקת ע"י מידת החסד והרחמים של אברהם באמצעות מצוות מילה, סעודה שנעשתה כאן בעוה"ז אך השפעותיה הן על העתיד בהצלת ישראל ע"י יצחק מכליה.

ד. דוד המלך

עתה עלינו לסיים את הביאור בדברי הבבלי פסחים הנ"ל (אות ג), בו מבואר שבסעודה המתקיימת לעתיד יטול דוד המלך את הכוס ויברך: 'אני אברך, ולי נאה לברך, שנאמר כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא'. ושאלנו, במה זכה דוד המלך יותר מאשר האבות, משה ויהושע לברך. הביאור הוא לאור האמור בדברי **הבבלי עבודה זרה** (ד ע"ב): "מאי דכתיב, נָאֵם דָּוִד בֶּן יִשָּׁי וְנָאֵם הַגָּבֵר הָקֵם עַל - נאם דוד בן ישי שהקים עולה של תשובה". יסודה של התשובה על החטאים היא במידת החסד והרחמים של הקב"ה, שהרי מן הדין אדם החוטא כנגד מלך העולם לא היה ראוי לקיום כלל, אך מחסדו יתברך לקבל את החוטא בתשובה. היכולת לשוב בתשובה מהווה את המשך קיומו של העולם המושגת על האיוון בין הדין לרחמים, שבמידה וחוטא האדם יכול להמשיך להתקיים ולא לבוא לידי כילוי, דבר המתאפשר לו ע"י התשובה שיסודה במידת הרחמים.

¹⁶ אכן, יש בברית המילה את השילוב בין הרוחני לגשמי, ראה: רש"י (דברים כה, יח ד"ה ויזנב) אודות פעולת עמלק שהיה זורק את עורלות ישראל לשמים. הערלה מבטאת את החומר הגס, אשר בזריקתה לשמים ביטא עמלק את ההפרדה בין העניינים הרוחניים לאלו הגשמיים, להורות שאין להם לישראל אלא העניינים הרוחניים ולא החיבור בינם לבין המציאות. ראה עוד מה שיתבאר בפרשת תצווה-זכור (אות ו).

¹⁷ על היות ברית מילה בבחינת חסד, ראה: **תהילים** (כה, ו); **זוהר** (ח"ג יד ע"א), ביום הברית נמתק העולם בחסד וע"י זה יש קיום לכל העולמות; **האר"י** (שער המצוות, פרשת לך לך); **שפת אמת** (במדבר, פנחס שנת תרנב): "עיקר כוח המילה להמשיך בחינת חסד למטה"; **ליקוט הר"מ** (בראשית כד, יג) כתב שראשי התיבות וסופי התיבות הם 'ברית מילה', דבר המורה על החסד כפי שמבטא הפסוק; **מהר"ל** (נצח ישראל, פרק לו); **אוהב ישראל** (סוף פרשת אמור, סה ע"א).

¹⁸ בזאת יובנו דברי **המדרש** (בראשית רבה נג, י), שבסעודת אברהם היה נוכח הקב"ה: "מִשְׁתָּה גְדוֹל - גדול עולמים היה שם", נוכחות הקב"ה בסעודת המילה מורה היא על הסעודה שיעשה הקב"ה לעתיד לבוא.

דבר זה ניתן ללמוד מדברי הפסוק: "לְמַעַן שְׁמַחַתְּ ה' וְסִלַּחְתָּ לְעֹנֵי כִי רַב הוּא"¹⁹ - מצד מידת הדין המתבטאת בשם 'אלוקים' אין לו לחוטא קיום בזה העולם בעקבות חטאיו, אך בעשיית התשובה שיסודה במידת הרחמים, המתבטאת בשם ה', יש לו לאדם קיום.

אשר לכן, פונה האדם החוטא להקב"ה ומעורר את מידת הרחמים, 'לְמַעַן שְׁמַחַתְּ ה'', שתתערב היא במידת הדין כפי שהתערבה בבריאת העולם לקיומו.

שילוב זה בין הדין לרחמים בתשובה, מופיע אצל דוד המלך: "כל האומר דוד חטא - אינו אלא טועה, שנאמר וַיְהִי דָּוִד לְכָל דָּרָכָו מִשְׁפִּיל וְה' עִמּוֹ"²⁰. עיקר הלימוד בפסוק הוא מהמילים 'וה' עמו', שם ה' המביע את הופעת מידת הרחמים היה עימו וסייע לו להקים עולה של תשובה המבוססת על מידת הרחמים.

לאור זאת מובן מדוע דווקא לדוד נאה לברך ולומר "כֹּסֶם יְשׁוּעוֹת אֶשָּׂא וּבָשִׁם ה' אֶקְרָא"²¹: כתב **המהרש"א** (חידושי אגדות, פסחים קיט ע"ב): הגימטרייה של שם 'א-להים' היא 86 כפי הגימטרייה של המילה 'כֹּסֶם'. אומר דוד המלך: 'כֹּסֶם יְשׁוּעוֹת אֶשָּׂא' - אטול את מידת הדין הרמוזה במילה 'כֹּסֶם' ואשלב עימה את מידת הרחמים המתבטאת בשם ה', 'ובָשִׁם ה' אֶקְרָא', כאשר בצורה כזו מידת הדין, 'כֹּסֶם', נהפכת להיות 'כֹּסֶם יְשׁוּעוֹת'.

לאור זאת עולה, דווקא דוד המלך שהקים עולה של תשובה בשילוב בין מידת הדין למידת הרחמים, כאמור לעיל, הוא אשר לו נאה לברך ולשאת את 'כֹּסֶם יְשׁוּעוֹת' ולקרוא בשם ה' לעתיד לבוא.

נמצאנו למדים מכל האמור, שבריאת הקב"ה את העולם הייתה מלווה בשילוב בין מידת הדין למידת הרחמים, שילוב הטומן בחובו את המשך קיום העולם, במידה והאדם יעורר את מידת החסד בעיתוי שליטת מידת הדין.

שילוב זה נשזר ביצחק, שיסודו במידת הדין, אך בברית המילה התגלה בו מידת החסד והרחמים של אביו אברהם, כבסיס לעתיד לבוא בו יציל את עם ישראל ממידת הדין המתוחה עליו.

¹⁹ **תהלים** (כח, יא).

²⁰ **שבת** (נו ע"א).

²¹ **תהלים** (קטז, יג).